

ДОГМАТИЧНІ ТА ПОЛІТИЧНІ ЗАСАДИ СУНІТО-ШИЙТСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

Газін Володимир Володимирович

доктор історичних наук, доцент кафедри історії України,
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка,
м. Кам'янець-Подільський
e-mail: hvv1969@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-9456-623X>

***Анотація.** У статті досліджуються витoki та основні етапи еволюції однієї з найбільших суперечностей, яка віками визначає ситуацію в ісламському світі – суніто-шиїтське протистояння, яке на сьогодні залишається суттєвим чинником політики (як внутрішньої, так і зовнішньої) цих країн, та проаналізовано його політичні підтексти. Зокрема, з'ясовано релігійно-духовні витoki суніто-шиїтського конфлікту, здійснено його історичну періодизацію та визначено основні політичні чинники, які впливали на його еволюцію. Доводиться теза, що витoki нинішнього суніто-шиїтського конфлікту слід шукати, як в історичних умовах виникнення та еволюції ісламу, його релігійно-догматичних засадах, так і в політичній ситуації, яка складалася в ісламських країнах протягом історичного розвитку. Акцентовано увагу, що свій початок суніто-шиїтський конфлікт бере в VII столітті, коли в результаті міжусобної боротьби за владу після смерті Мухаммада, було сформовано дві основні гілки ісламу суніти і шиїти. Принципова релігійно-догматична відмінність між цими напрямками полягає у різному ставленні їхніх представників до традиції. Зокрема, суніти закликають неухильно додержуватися Корану і Суні, визначаючи інакодумців як «тих, хто помиляються». Своєю чергою, шиїти вводять у традицію, на додаток до Корану і Суні, легенди і вислови халіфа Алі (Ахбар) та вчення про імамів – духовних керівників громади. В історії суніто-шиїтського протистояння можна виділити 5 періодів, які різняться інтенсивністю внутріісламського конфлікту, впливом зовнішніх чинників, політизацією. Власне історія суніто-шиїтського конфлікту переконливо доводить, що у його еволюції суттєву роль відігравали саме політичні чинники, які в різні історичні періоди, з одного боку впливали на цей конфлікт, з іншого ж боку фактор суніто-шиїтського протистояння використовувався різними політичними силами задля вирішення власних інтересів. На сьогодні, суніто-шиїтський конфлікт став важливим міжнародно-політичним чинником, який суттєво впливає, як на загальну геополітичну ситуацію в арабo-мусульманському регіоні, так і на зовнішню політику сучасних ісламських країн.*

***Ключові слова:** суніто-шиїтське протистояння, іслам, ісламський світ, арабські країни, політика.*

Постановка проблеми. Перші десятиліття XXI століття позначилися викликами, які відразу набули глобального характеру, торкнувшись найважливіших сфер життя сучасного світового співтовариства. Постали проблеми, які, гадалось, в цивілізованому світі давно вже перестали бути актуальними. Знову спостерігаємо спроби силового переділу світу, загарбання чужих територій, які супроводжуються жахливими спустошеннями, руйнаціями цивільної інфраструктури, масовими вбивствами цивільного населення, що носить всі риси геноциду. Фактично

зруйновано всю структуру міжнародного права, яка спільними зусиллями вибудовувалася після Другої світової війни. Світ опинився на межі Третьої світової.

За таких умов постала необхідність консолідації цивілізованого світу в справі відновлення світового порядку, припинення московської агресії та покарання самого агресора. У цьому сенсі важливою є одноставність позицій, сформованих в геополітичних регіонах: Західна і Центрально-Східна Європа, Північна та Південна Америка, Індокитай, Африка, Австралія, Близький Схід. Особливої уваги потребує сьогодні саме близькосхідний регіон. По-перше, в москві цей вектор політики розглядають як один з пріоритетних. Саме там відбувається пошук союзників та здійснюються спроби дестабілізації, яка мала б відвернути увагу світових лідерів від України. Адже терористичні атаки ісламістів ХАМАС на Ізраїль, якщо й не інспіровані безпосередньо з москви, то, безперечно, вітаються там й підтримуються. Відтак, позиція країн близькосхідного регіону стосовно світової політичної ситуації, зокрема московсько-української війни, яка триває вже з 2014 р., а з 2022 р набула характеру повномасштабного відкритого московського вторгнення та окупації частини території суверенної України, є важливою.

На сьогоднішній день, для Української держави, найголовнішим завданням у формуванні її політики щодо ісламських країн є вирішення двох взаємопов'язаних проблем, а саме недопущення подальшого їх сповзання під політичний вплив москви та створення необхідних передумов до поступового переходу провідних арабських країн на бік антипутінської та антитоталітарної коаліції.

На нашу думку, в цьому сенсі актуалізуються контакти з тамтешніми лідерами, які не можливі без розуміння особливостей регіональної політики, місцевих проблем та перспектив, необхідно враховувати як культурно-цивілізаційні особливості ісламських країн, так і основні суперечності, які в них існують. При цьому слід пам'ятати, що більшість з них мають глибокі історичні коріння.

Однією з найбільших суперечностей, що віками визначають ситуацію в ісламському світі, є суніто-шиїтський конфлікт, який на сьогоднішній день залишається суттєвим чинником політики (як внутрішньої, так і зовнішньої) цих країн. Виходячи з цього, вважаємо дану тему актуальною та такою, що потребує уваги з боку як політичних експертів, так і вчених істориків.

Мета – дослідити витoki та основні етапи еволюції суніто-шиїтського протистояння та проаналізувати його політичні підтексти. На виконання цієї мети, були поставлені наступні завдання:

- з'ясувати релігійно-духовні витoki суніто-шиїтського конфлікту;
- здійснити історичну періодизацію суніто-шиїтського конфлікту;
- визначити основні політичні чинники, які впливали на його еволюції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогодні більшість вітчизняних фахівців-ісламознавців у своїх працях звертаються до гострих й актуальних для арабського світу проблем. Серед них важливе місце займає й проблема суніто-шиїтського протистояння. Зокрема, Ж. Ігошина [Ігошина, 2008] та Л. Скороход [Скороход, 2009] даний конфлікт розглядають в сенсі політизації конфесійного чинника й активізації політичного ісламу в арабських країнах.

Найбільш ґрунтовним вітчизняним дослідженням з тематики сучасної історії ісламу на сьогодні залишається монографія Ж. Ігошиної «Трансформація арабських

країн в контексті процесів глобалізації» [Ігошина, 2012]. Правда авторка лише фрагментарно торкається означеної нами тематики суніто-шиїтського протистояння.

Серед останніх вітчизняних досліджень, присвячених власне проблемі суніто-шиїтського конфлікту, варто відзначити роботи М. Ходжіна. Зокрема, в статті «Релігійно-духовні витoki та історичні умови формування сучасного суніто-шиїтського конфлікту в країнах Близького та Середнього Сходу» [Ходжін, 2022] автор здійснює спробу визначити основні духовно-догматичні та історичні витoki сучасного суніто-шиїтського протистояння. Також Ель Сафі Баян Максед Салех у своїх дослідженнях, розглядаючи конфлікт на Близькому Сході, як процес багатовимірний, акцентує увагу, що важливими чинниками поглиблення цього протистояння виступають політико-культурні особливості країн регіону, а також релігійна дискусія. При цьому поряд з суперечностями між мусульманами, християнами та іудеями вона виділяє як додатковий підсилювач цього конфлікту саме довготривалу суніто-шиїтську конфронтацію [Ель Сафі Баян Максед Салех, 2021, с. 16].

Попри це, вважаємо, що проблематика шиїто-сунітського протистояння, питання щодо впливу на його розвиток чинників догматичного, ідеологічного та політичного характеру потребують уваги дослідників.

Виклад основного матеріалу. Проведений нами аналіз наукової літератури та історичних джерел дає нам підстави стверджувати, що витoki нинішнього суніто-шиїтського конфлікту слід шукати, як в історичних умовах виникнення та еволюції ісламу, його релігійно-догматичних засадах, так і в політичній ситуації, яка складалася в ісламських країнах протягом історичного розвитку.

У порівнянні з іншими світовими релігіями, зокрема буддизмом і християнством, іслам є відносно молодим релігійно-духовним вченням. Основні причини його виникнення полягають в тому, що на зламі VI – VII ст. Аравія переживала політичну, соціальну та духовну кризу, яка була пов'язана з переходом арабських племен на більш високий рівень їхньої соціальної організації і яка супроводжувалася зламом старих родоплемінних відносин та появою соціально-майнової диференціації всередині самого арабського суспільства. Саме за таких умов виникла потреба у створенні загальноновизнаного аравійського державно-політичного центру, який мав би об'єднати розпорошені арабські племена. Однак, цьому об'єднанню перешкоджали відокремлені племінні культури та політеїстичні вірування. Подолати цю кризу можна було лише шляхом запровадження нової ідейно-духовної доктрини, яка була б спрямована на об'єднання племен та створення централізованої держави [Латигіна, 2016, с. 123]. Цією новою доктриною і став іслам.

Загалом іслам, як релігійне вівччення зіграв величезну роль в історії і культурі не тільки арабів, як його перших прихильників, але й всіх народів близькосхідного регіону, а також іранців, тюрків, індійців, індонезійців, багатьох народів Середньої Азії, Кавказу, Поволжя, Балкан, значної частини населення Африки тощо. Під безпосереднім впливом ісламу склалися не лише долі народів, формувалися культурні традиції, ідейний багаж, норми побуту й моралі, міфопоетичні та епічні образи й перекази, що і сьогодні багато в чому визначають їхнє життя.

Засновником ісламу вважається пророк Мухаммад (букв. Прославлений), Мухаммад Ахмад ібн Абд Аллах (570–632 рр.), який є реальною історичною особистістю і якого в ісламській релігійній традиції вважають обраним Богом (араб. – Аллах) [Коран, 2018, с. 233]. Загалом визначають Мекканський і Мединський періоди в проповідницькій діяльності Мухаммада, який став не лише засновником нового віровчення, а й творцем нової держави, яка отримала назву Арабський халіфат. Сучасний американський історик В. Мак-Ніл, характеризуючи проповідницьку діяльність Мухаммада, зазначав, що теологічна простота і правова спрямованість послань Мухаммада мали велику переконливість. Зокрема його проповіді найбільше припали тим арабам, які відділи перевагу сільському господарству або торгівлі перед кочовим способом життя і важко пристосовували традиційні племінні звичаї до нових умов [Мак-Ніл, 2020, с. 508]. Значному поширенню ісламу також сприяли і швидкі воєнні успіхи його послідовників, які надавали цьому віровченню ще більшої переконливості в очах кочових бедуїнських племен.

Загалом, об'єднавши під своїм прапором багато соціальних прошарків і класів тогочасної арабської спільноти, іслам не тільки виражав їхні інтереси, але й примирив їх на якийсь час, спрямувавши найбільш жорстокі форми ранньофеодальної експлуатації на іновірців. Окрім того, як зазначав М. Еліаде, «з появою Корану арабську спільноту було введено до кола народів, «які мають Книгу», – таких, як іудеї або християни, що мають Тору і Євангеліє» [Латигіна, 2016, с. 128].

Однак, як підказує нам історичний досвід, в заснованому на вірі повсякденному житті, конфлікти через «правильність» віри практично неминучі. Не став винятком й іслам.

Загалом в основі виникнення суніто-шиїтського конфлікту лежать конкретні історичні події, які розгорнулися між наступниками Мухамеда після його смерті у 632 р. Так, в 656 р. групою змовників було вбито халіфа Османа, якого вони вважали самозванцем, що незаконно заволодів найвищою владою в державі. Основним їхнім гаслом стало повернення влади найближчим родичам Пророка, зокрема його двоюрідному брату Алі. В подальшому прибічники Алі почали називатися шиїтами (шият Алі – партія Алі) [Шейх Усман аль-Хамис, 2012, с. 56].

Проти них виступили представники сімейного клану Омейядів, що призвело до громадянської війни. У розпал цієї боротьби, а саме 24 січня 661 р. Алі під час молитви в м. Куфі був убитий.

З цих подій розпочинається доктринальне оформлення двох основних течій ісламу – шиїтів і сунітів.

Зокрема, шиїти вводять на додаток до основних священних ісламських книг Корану і Суни, легенди і вислови халіфа Алі та вчення про імамів – духовних керівників громади. Прибічники шиїзму вважали, що законним наступником пророка Мухаммада, повинен бути тільки його кровний родич – нащадок Мухаммада, оскільки саме на нього може зійти божественна благодать.

З шиїтським віровченням, таким був Алі ібн Абу Таліб. З цієї метою, шиїти додають до Корана особливу т. зв. 115 суру під назвою «Два світила» (Пророк Мухаммад й імам Алі), а до основного положення символу віри «Немає ніякого

божества, крім Аллаха, а Мухаммад – Посланник Аллаха» – слова «І його товариш Алі» [Іслам: історія і сучасність, 2014, с. 118].

Загалом, за шийтським віровченням, імам виконує три функції:

– правителя ісламської громади, наступника Пророка в улаштуванні людських справ;

– тлумача релігійних знань і права;

– вищого духовного авторитета [Грюнебаум, 1988, с. 50].

Згідно з релігійним віровченням шийтів, саме в потомках Мухаммада – імамах, живе передана від пророка «пророча душа» [Іслам: історія і сучасність, 2014, с. 118].

Для шийтів також є важливою святість не тільки Мухаммада, але й Алі, чий авторитет базувався як на родинній близькості до Пророка, так і на особистих якостях, завдяки яким спадкова благодать, що випала на долю нащадків Мухаммада й Алі, «..ставала ще більш вагомою і незаперечною» [Іслам, і сучасний світ, 2017, с. 118]. Загалом шийтське віровчення ґрунтується на п'яти основних стовпах: єдинобожжя (Таухід); справедливість; пророцтво; імамат; загробний світ [Іслам: історія і сучасність, 2014, с. 122; Грюнебаум, 1988, с. 266–268].

У наш час більшість шийтів мешкає в Ірані, де поміркований шийїзм — існаашарїзм є державною релігією. Значні групи шийтів живуть в Іраку, Лівані, Пакистані, Азербайджані, Туреччині та Сирії.

Розкриваючи релігійно-доктринальну сутність сунізму, слід зазначити, що він є найбільш поширеним напрямом в ісламі, який сповідують більшість мусульман світу (85–90%). На відміну від шийтів, суніти не визнають ідею про право Алі ібн Абу Таліба і його нащадків на імамат. Існують також значні розбіжності в принципах юридичних рішень, характері свят, ставленні до іновірців, деталях молитов тощо.

Суніти відрізняються від шийтів і тим, що, за їх уявленнями, Суна – це одне з джерел мусульманського віровчення і права, поряд з Кораном. Основними формальними ознаками належності до сунізму зазвичай вважаються наступні:

– визнання законності правління перших чотирьох («праведних») халіфів – Абу Бакра, Омара, Османа і Алі (шийти визнають лише Алі);

– визнання достовірності шести зведень хадисів, укладених Бухарі, Муслимом, ат-Тирмизи, Абу Даудом, ан-Насаї й Ібн Маджи;

– приналежність до однієї з чотирьох богословсько-правових шкіл (мазхабів) (малікіти, ханіфіти, ханбаліти, шафіїти) [Іслам: історія і сучасність, 2014, с. 117–118].

Кредо сунітів цілком виражає «символ віри», який сформулював видатний ісламський теолог, Ахмад ібн Ханбал. У відповідності до цього «символу віри» справжній мусульманин повинен: задовольнятися рішенням Бога; підкорятися його повелінню; терпляче виконувати його рішення; вірити у наперед визначення Богом добра і зла; відмовитися від дискусій і гострих суперечок про віру; боротися за віру під керівництвом будь-якого імама, незалежно від того благочестивий він, чи грішний; молитися за померлих мусульман; демонструвати віру словом і справою, яка збільшується від слухняності та зменшується від непокори тощо [Латигіна, 2016, с. 128–130].

Окрім того, суніти відкидають ідею посередництва між Аллахом і людьми після смерті пророка Мухаммада. Їм також приписують і створення особливого ісламського державно-правового вчення, яке було покладене в основу діяльності Арабського халіфату. На сьогодні, це вчення використовується і правлячими елітами сучасних ісламських держав сунітського спрямування, для ідеологічного обґрунтування своєї внутрішньої та зовнішньої політики.

Якщо поглянути на процес суніто-шиїтського протистояння через призму історичної ретроспективи, то тут слід відзначити значну присутність в ньому чинників політичного характеру, які загалом негативно впливали на його еволюцію, перешкоджаючи тим самим у досягненні порозуміння та примирення між цими обома течіями. Так *початковий етап* цього конфлікту припадає на період 661 – 1258 років. Даний етап був боротьбою між сунітами та шиїтами усередині однієї держави – Арабського Халіфату. Саме суніто-шиїтське протистояння на той час ще не набуло міждержавного характеру.

Окрім того, саме в цей час ми помічаємо, що різного роду правлячі сили намагалися використати міжконфесійні суперечності для вирішення власних провладних інтересів. Так, завдяки активні підтримці сунітів в 661 р. до влади в Арабському Халіфаті прийшла династія Омейядів, яка правила до 750 р. У цей же період помітне значне погіршення матеріального й громадського становище численних родичів і прибічників Алі – шиїтів, що привело до загострення боротьби між ними та правлячим родом і активізації антиомейядської пропаганди серед мусульман. Сприятливі умови для цієї пропаганди склалися на території сучасного Іраку, який на той час вже втратив своє становище, як центру Халіфату й пов'язані з цим статусом привілеї [Іслам і сучасний світ, 2017, с. 67].

У цей період, до регіонального протистояння між сунітами (осередок яких знаходився в Сирії, і шиїтами з осередком в Іраку, додалося ідеологічне, оскільки Ірак тепер стає базою шиїтського руху, як соціально-політичного руху за спадковий принцип передачі влади в «сім'ї Пророка». У зв'язку з цим членами «партії Алі» ставали більшість тих, хто був невдоволений владою Омейядів [Аль-Мусави, 2012].

В загостренні протиріч між сунітами й шиїтами важливу роль зіграла також трагічна загибель в 680 р. одного з синів Алі, імама Хусейна. Сама ж загибель Хусейна сприяла релігійному й політичному об'єднанню шиїтів та їх прибічників, а сама його особа перетворилася у своєрідний символ шиїтського руху та одну з найвизначніших фігур всього ісламського світу. Консолідації шиїтів у їхньому протистоянні з Омейядами також сприяла мученицька смерть керівника шиїтського повстання проти Омейядів Мухтара в 687 р. [Аль-Мусави, 2012].

Після падіння Омейядів і приходу до влади в 749 р. династії Аббасидів (столиця – Багдад) завершився розкол між супротивними релігійно-політичними течіями в ісламі. З огляду на те, що законність приходу до влади Аббасидів визнали більшість сунітів Халіфату, були зроблені кроки до поступового перетворення сунізму на офіційну релігію держави.

І хоча за формою правління перших Аббасидів за інерцією Халіфат ще залишався такою ж напівсвітською державою, як і за Омейядів, нові володарі зробили все, щоб мати атрибути теократичної влади. При цьому сунізм став таким собі уособленням правлячої еліти, а шиїзм – втіленням релігійної опозиційності та нестабільності [Andersen, 2017, р. 3-4]. Тому не дивно, що при Аббасидах ми

помічаємо численні факти дискримінації шиїтів: зокрема, знищувалися святині та пригнічувалися войовничі течії шиїтів.

Характеризуючи початковий етап шиїто-сунітського протистояння, слід зазначити, що в другій половині VII – на початку VIII ст. мали місце декілька спроб шиїтів посилити свій політичний вплив, шляхом відокремлення та утворення незалежної від Арабського халіфату держави на чолі з шиїтськими династіями. У антиомейядських виступах перетиналися інтереси різних соціально-політичних груп, які переслідували цілком різні цілі. Проте спільним для практично всіх цих заворушень була участь у них алідів, нащадків Алі ібн Абу Таліба [Шевченко, Ісмаїлов, 2010, с. 264]. У VIII ст. шиїтський рух остаточно розпався на дві основних течії – «помірну» та «крайню». До перших належать заїдіти та імаміти. Другий напрямок уособлюють так звані «крайні» шиїти, кайсаніти та ісмаїліти. Від самого початку найчисленнішим напрямком у шиїзмі є саме імамітський, який визнає імамат Алі ібн Абу Таліба як першого імама та ще одинадцять імамів з його нащадків. тоді власне відбулося оформлення догматів та релігійно-політичної системи шиїтів [Шевченко, Ісмаїлов, 2010, с. 264].

Прихильники цієї течії і надалі виступали за пошук догматичних компромісів із сунітами. Але представники течії «крайніх» шиїтів (гулат), виступили проти будь-якого об'єднання із сунітами, визнаючи своє віровчення «найбільш правильним».

Другий етап шиїто-сунітського конфлікту розпочинається в 1258 р. із захоплення столиці Арабського халіфату м. Багдада монголо-татарами. Після цього Арабський халіфат, як єдина держава припиняє своє існування, а суніто-шиїтське протистояння починає поступово спадати [Латигіна, 2016, с. 58].

Загалом роздробленість і нескінченні міжусобні війни на території колишнього Арабського халіфату, що, своєю чергою, супроводжувалися нашествиями монголів, на довгі два з половиною століття відвернули увагу мусульман від внутрішніх конфліктів. На цьому етапі, важливою віхою стало створення на поч. XIV ст. в Малій Азії Османської держави, яка надалі зіграє вирішальну роль в посиленні протистояння між сунітами та шиїтами [Іналджик. 1998, с. 16-17].

Третій етап розпочинається в 1501 і тривав до 1925 рр. Він отримав назву «імперський» і ознаменувався виходом суніто-шиїтського протистояння на міждержавну арену.

Переживши епоху зовнішніх вторгнень – тюрків, монголів, воїнів Тимура, – світ ісламу на зламі XV–XVI ст. далеко відійшов від початкової політичної єдності часів халіфату. У XVI ст. політичним осередком шиїзму виступала держава Сефевідів, створена в 1501 р. на території Ірану. Слід сказати, що саме в Сефевідській імперії стає помітним процес злиття шиїзму й етноніма «іранець», у результаті чого шиїзм поступово перетворюється в один з вагомих компонентів самоідентифікації іранської нації.

Противагою Сефевідській державі виступила Османська імперія, яка диспозіювала себе як захисник сунізму. Тут слід зазначити, що у 1517 р. титул халіфа усіх мусульман перейшов від останнього представника династії Аббасидів Мугаваккіля до султана Османської імперії Селіма I Явузу, що, своєю чергою, суттєво зміцнило позиції сунітів у боротьбі проти шиїтів. На стороні сунітів також виступала імперія Великих Моголів, що існувала в 1526 – 1857 рр. на території Індостану.

Важливо зазначити, що протистояння між державою Сефевідів й Османською імперією не носило суто конфесійний характер. Суніто-шиїтський антагонізм лише нагнітав конфліктність у відносинах між двома потужними середньовічними імперіями, які боролися за панування в Азії [Іналджик, 1998, с. 43-44].

Після усунення Сефевідів від влади, на території Ірану встановилося правління династії Каджарів (1795 – 1925 рр.). Як і Сефевіди, Каджари змагалися з Османською імперією за лідерство на Близньому і Середньому Сході й за духовне верховенство в ісламському світі, шиїзм і надалі залишався їхньою ідеологією.

Стосунки між сунітами й шиїтами загострилися на початку ХІХ ст., коли у квітні 1801 р. в м. Кербелі, в одному з центрів шиїзму, сталися події, які потрясли весь шиїтський світ. Прибічники проповідника Мухаммада ібн Абд аль-Ваххаба, основоположника ваххабізму, і аравійського правителя Сауда ібн Абд Аль-Азиза влаштували в Кербелі різанину (було убито, за різними оцінками, від 2 до 4 тис. жителів). У ході цієї трагічної події сунітами було розгромлене святилище імама Хусейна.

Подальша трансформація ісламу в кожному із зазначених регіонів (в ХVІІ–ХІХ ст.) відбувалася своїм шляхом. Крім того, необхідно враховувати, що після епохи Великих географічних відкриттів, Ренесансу, початку розвитку нових індустриально-ринкових (буржуазних) відносин та колоніальної експансії європейських держав, загальна ситуація у світі різко змінилася. Під впливом кардинальних змін, що відбувалися в Європі, почав зазнавати глибоких та докорінних змін традиційний Схід. У ХІХ ст. ісламський світ охопила епоха реформ і трансформацій. Вона виявилася складною і суперечливою, з різноманітними поступальними і реверсивними рухами, які в подальшому відобразилися на історії самого ісламу і мусульманських народів.

Четвертий історичний етап шиїто-сунітського конфлікту (1925 – 1979 р.) ми називаємо періодом послаблення внутрішньоісламського протистояння. Це послаблення було обумовлене початком модернізації Ірану при шахові Резі Пехлеві, яка, супроводжувалася послабленням позицій ісламу в суспільно-політичному житті держави. Однак, Р. Пехлеві недооцінив рівня традиційності іранського суспільства, яке загалом виявилось неготовим до модернізаційних реформ. За цих умов саме шиїтське духовенство встало в авангарді боротьби проти реформ Р. Пехлеві. Спроба шаха усунути духовенство від влади привела тільки до зближення шиїзму з революційними силами, в підсумку шиїтське духовенство очолило ісламську революцію 1978 – 1979 рр. проти «незаконного правління» династії Пехлеві [Beth Dougherty, 2009].

На сьогоднішні Іран став основним державно-політичним центром всього шиїтського руху, а шиїтська доктрина складає основу сучасної іранської зовнішньополітичної стратегії.

Раніше, а саме в 1932 р., на території Аравійського півострова було створено Королівство Саудівська Аравія, глава якого (правитель з династії аль-Сауд) був хранителем двох мусульманських святинь – міст Мекка і Медіна. На сьогоднішній день Саудівська Аравія позиціонує себе, як найбільш послідовний захисник сунітського руху ісламу і головний опонент шиїтського Ірану.

Нинішній, п'ятий етап суніто-шиїтського протистояння розпочався в 1979 р. і характеризується як період політизації ісламу й інтернаціоналізації суніто-

шиїтських взаємовідносин, особливо після ісламської революції в Ірані 1978 – 1979 рр. і війни між Іраном та Іраком (1980 – 1988 рр.). На початку XXI ст. політизація суніто-шиїтських відносин відбулася в умовах та після подій «Арабської весни».

Загалом, власне відносини між сунітами та шиїтами, процеси, які відбуваються в межах цих ісламських течій та їх зовнішньополітична орієнтація є вельми складними та неоднозначними, як і все, що пов'язане зі Сходом. Так, самі сунітська та шиїтська спільноти є неоднорідними. І там, і там є радикальні угруповання, що своїми ідеями та діями становлять однозначну загрозу цивілізованому світу. Зокрема, такими є шиїтська «Хезболлою» та сунітська «ІДІЛ». Водночас, присутні й помірковані сили, що схилиються як до діалогу між собою, так і до активізації зовнішньої політики. При цьому, якщо сунітські уряди здебільшого орієнтуються на Захід (передусім США), то для шиїтів останнім часом союзником виступає Москва. При цьому ідеологи путінського режиму таку співпрацю намагаються пояснити навіть релігійною близькістю. Так, ідеолог євразійства Александр Дугін, який часто виступає таким собі рупором офіційного Кремля, заявляв, що «російсько-шиїтський альянс – це не просто геополітика, це глибинна спорідненість релігійного типу» [Якубович, 2016]. співпраці з демократичними країнами Європи та США. Звичайно, за такими ідеологічними побудовами стоїть звичайне намагання Москви скласти конкуренцію США в близькосхідному регіоні. І якщо США демонструє зацікавленість у стабілізації політичної ситуації, то Москва, навпаки, всіма методами підтримує дестабілізаційні процеси, створюючи умови для своєї присутності (як в Сирії). Насамкінець, попри багатоміжове суніто-шиїтське протистояння, його глибокі історичні корені та сучасні політичні чинники, варто погодитися з думкою Михайла Якубовича, що робити висновки про його глобальний характер немає сенсу. «Вулицями європейських міст ходять і шиїти, і суніти, які емігрували із Сирії чи інших країн; у нас, в Україні, де також є шиїти, антишиїтської риторики від сунітів практично не чути. Там, куди ще не докотилася війна, де, власне, немає чого ділити матеріально, відносини між шиїтами й сунітами залишаються цілком толерантними» [Якубович, 2016].

Висновки. Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що свій початок суніто-шиїтський конфлікт бере в VII столітті, коли в результаті міжусобної боротьби за владу після смерті Мухаммада, було сформовано дві основні гілки ісламу суніти і шиїти. Принципова релігійно-догматична відмінність між цими напрямками полягає у різному ставленні їхніх представників до традиції. Зокрема, суніти закликають неухильно додержуватися Корану і Суні, визначаючи інакше як «тих, хто помиляються». Своєю чергою, шиїти вводять у традицію, на додаток до Корану і Суні, легенди і вислови халіфа Алі (Ахбар) та вчення про імамів – духовних керівників громади. Більш глибоке вивчення релігійно-філософських доктрин обох гілок ісламу дає нам підстави зробити висновок, що існуючі відмінності між сунітами і шиїтами не є суттєвими, що зрештою створює об'єктивні умови для їхнього примирення в майбутньому, на рівні догматів.

В історії суніто-шиїтського протистояння можна виділити 5 періодів, які різняться інтенсивністю внутріісламського конфлікту, впливом зовнішніх чинників, політизацією. Власне історія суніто-шиїтського конфлікту переконливо доводить, що у його еволюції суттєву роль відігравали саме політичні чинники, які в різні

історичні періоди, з одного боку впливали на цей конфлікт, з іншого ж боку фактор суніто-шиїтського протистояння використовувався різними політичними силами задля вирішення власних інтересів. На сьогодні, суніто-шиїтський конфлікт став важливим міжнародно-політичним чинником, який суттєво впливає, як на загальну геополітичну ситуацію в арабо-мусульманському регіоні, так і на зовнішню політику сучасних ісламських країн.

Список використаних джерел та літератури

- Andersen S. M., 2017. *Saudi, Shia, Saudi Shia?* Online identity construction among Saudi Shia activists. Department of International Environment and Development Studies, Norwegian University of Life Sciences.
- Beth Dougherty K., 2009. Historical Dictionary of Iraq. *Third Edition Forbes Boulevard USA*, 635-638.
- Аль-Мусави, Х., 2012. *Лицо шиизма (перевод с арабского книги «Сначала Аллах, потом история. Раскрытие тайн и оправдание пречистых имамов).* [Електронний ресурс]: https://issuu.com/badr_/docs/lico_shiizma
- Грюнебаум Г. Э., 1988. *Классический ислам: Очерк истории, 600–1258*, Москва.
- Ель Сафі Баян Максед Салех, 2021. *Конфлікт на Близькому Сході: політико-культурний та безпековий виміри*, Дис. на здобуття наук. ступ. доктора філософії, Харків.
- Ігошина Ж., 2008. Ідея відродження Арабського халіфату в світлі процесів глобалізації на Близькому Сході. *Науковий вісник Одеського державного економічного університету*, 20 (76), 113-120.
- Ігошина Ж. Б., 2012. *Трансформація арабських країн у контексті процесів глобалізації*, Одеса : Фенікс.
- Іналджик Г., 1998. *Османська імперія: класична доба 1300–1600*, Київ : Критика.
- Іслам і сучасний світ, 2017. Навч.-метод. посіб. для студентів історичного факультету / Л. М. Ямпольська, Харків: ХНПУ імені Г.С. Сковороди.
- Іслам: історія і сучасність, 2014). Навч.-метод. посіб. / В. І. Лубський, Є. А. Харьковщенко, М. В. Лубська, Т. Г. Горбаченко, Київ : «Центр учбової літератури».
- Коран. Перевод смысла ятов и их краткое толкование, 2018, Киев. Ассоциация мусульман Украины.
- Крамнича С., 2021. Звичаї арабів до прийняття ісламу. *Травневі студії: історія, міжнародні відносини, філософія: Збірник матеріалів III Міжнародної наукової конференції студентів та молодих вчених, 6*, Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 435-437.
- Латигіна Н., 2016. *Іслам: шлях крізь століття*, Київ : Київський Національний торговельно-економічний університет.
- Мак-Ніл В., 2020. *Піднесення Заходу*, Київ : Ніка-Центр.
- Скорород Л., 2009. Політизація конфесійного чинника і феномен політичного ісламу в арабських країнах. *Дослідження світової політики*, 50, 43-55.
- Ходжін М., 2022. Релігійно-духовні витоки та історичні умови формування сучасного суніто-шиїтського конфлікту в країнах Близького та Середнього Сходу. *Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського Серія: Історія*, 39, 65-73.
- Шевченко А. І., Ісмагілов С. В., 2010. Особливості віровчення шиїтів-імамів. *Наука. Релігія. Суспільство*. 2, 262-267.
- Шейх Усман аль-Хамис, 2012. *Период из исламской истории от кончины Пророка до гибели Хусайна в 61 г.х.*, Издательский дом Свет Ислама.
- Якубович М., 2016. Війна vs діалог. Як сунітсько-шиїтський конфлікт змінює обличчя мусульманського світу. *Тиждень*, 46(470).

References

- Andersen S. M., 2017. *Saudi, Shia, Saudi Shia?* Online identity construction among Saudi Shia activists. Department of International Environment and Development Studies, Norwegian University of Life Sciences. [in English].
- Beth Dougherty K., 2009. Historical Dictionary of Iraq. *Third Edition Forbes Boulevard USA*, 635-638. [in English].
- Al-Musavi H., 2012. *Litso shiizma* [The face of Shiism] (perevod s arabskogo knigi «Snachala Allah, potom istoriya. Raskrytie tayn i opravdanie prechistiyh imamov»). Retrieved from: https://issuu.com/badr_/docs/lico_shiizma [in Russian].
- Gryunebaum G. E., 1988. *Klassicheskiy islam: Ocherk istorii, 600–1258* [Classical Islam: An Outline of History, 600–1258], Moskva. [in Russian].
- El Safi Baian Maksed Salekh, 2021. *Konflikt na Blyzkomu Skhodi: polityko-kulturnyi ta bezpekovyi vymiry*. [The conflict in the Middle East: political, cultural and security dimensions], Dys. na zdobuttia nauk. stup. doktora filosofii, Kharkiv. [in Ukrainian].
- Ihoshyna Zh., 2008. Ideia vidrozhennia Arabskoho khalifatu v svitli protsesiv hlobalizatsii na Blyzkomu Skhodi. [The idea of the revival of the Arab caliphate in the light of globalization processes in the Middle East]. *Naukovyi visnyk Odeskoho derzhavnoho ekonomichnoho universytetu*. 20 (76), 113-120. [in Ukrainian].
- Ihoshyna Zh. B., 2012. *Transformatsiia arabskykh krain u konteksti protsesiv hlobalizatsii* [Transformation of Arab countries in the context of globalization processes], Odesa : Feniks. [in Ukrainian].
- Inaldzyk H., 1998. *Osmanska imperiia: klasychna doba 1300–1600* [The Ottoman Empire: The Classical Age 1300–1600], Kyiv : Krytyka. [in Ukrainian].
- Islam, i suchasnyi svit*, 2017. [Islam and the modern world], Navch.-metod. posib. dlia studentiv istorichnoho fakultetu / L. M. Yampolska, Kharkiv : KhNPU imeni H.S. Skovorody. [in Ukrainian].
- Islam: istoriia i suchasnist*, 2014. [Islam: history and modernity], Navch.-metod. posib. / V. I. Lubsnyi, Ye. A. Kharkovshchenko, M. V. Lubska, T. H. Horbachenko, Kyiv : «Tsentri uchbovoi literatury». [in Ukrainian].
- Koran. Perevod smysla yatov i ih kratkoe tolkovanie*, 2018. [Koran, Translation of the meaning of the yats and their brief interpretation], Kiev. Assotsiatsiya musulman Ukrainyi. [in Russian].
- Kramnychna S., 2021. Zvychai arabiv do pryiniattia islamu [Customs of the Arabs before the adoption of Islam], *Travnevi studii: istoriia, mizhnarodni vidnosyny, filosofii: Zbirnyk materialiv III Mizhnarodnoi naukovoi konferentsii studentiv ta molodykh vchenykh*. 6., Vinnytsia : DonNU imeni Vasylia Stusa, 435-437. [in Ukrainian].
- Latyhina N., 2016. *Islam: shliakh kriz stolittia* [Islam: a journey through the ages], Kyiv : Kyivskiy Natsionalnyi torhovo-ekonomichnyi universytet. [in Ukrainian].
- Mak-Nil V., 2020. *Pidnesennia Zakhodu* [Rise of the West], Kyiv : Nika-Tsentr. [in Ukrainian].
- Skorokhod L., 2009. Polityzatsiia konfesiinoho chynnyka i fenomen politychnoho islamu v arabskykh krainakh [Politicization of the confessional factor and the phenomenon of political Islam in Arab countries], *Doslidzhennia svitovoi polityky*, 50, 43-55. [in Ukrainian].
- Khodzhin M., 2022. Relihiino-dukhovni vytoky ta istorichni umovy formuvannia suchasnoho sunitsko-shyitskoho konfliktu v krainakh Blyzkoho ta Serednoho Skhodu [Religious and spiritual origins and historical conditions of the formation of the modern Sunni-Shia conflict in the countries of the Near and Middle East], *Naukovi zapysky VDPU imeni Mykhaila Kotsiubynskoho Seriia: Istorii*. 39, 65-73. [in Ukrainian].
- Shevchenko A. I., Ismahilov S. V., 2010. Osoblyvosti virovchennia shyitiv-imamitiv [Peculiarities of the creed of Shiites-Imamites], *Nauka. Relihiia. Suspilstvo*. 2, 262-267. [in Ukrainian].
- Sheyh Usman al-Hamis, 2012. *Period iz islamskoy istorii ot konchiny Proroka do gibeli Husayna v 61 g.h.* [The period from Islamic history from the death of the Prophet to the death of Husayn in 61], Izdatelskiy dom Svet Islama. [in Russian].
- Yakubovych M., 2016. Viina vs dialoh. Yak sunitsko-shyitskyi konflikt zminiuie oblychchia musulmanskoho svitu [War vs dialogue. How the Sunni-Shia conflict is changing the face of the Muslim world]. *Tyzhden*, 46 (470). [in Ukrainian].

DOGMATIC AND POLITICAL FOUNDATIONS OF THE MODERN SUNNI-SHIITE CONFLICT

Volodymyr Hazin

Doctor of Historical Sciences,

Associate Professor of the Department of History of Ukraine,
Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University, Kamianets-Podilskyi

Abstract. *The article examines the origins and main stages of the evolution of one of the biggest contradictions that has determined the situation in the Islamic world for centuries – the Sunni-Shia conflict, which today remains a significant factor in the politics (both domestic and international) of these countries, and analyzes its political implications. In particular, the article has clarified the religious and spiritual origins of the Sunni-Shiite conflict, has carried out its historical periodization, and has determined the main political factors that influenced its evolution. The thesis is proved that the origins of the current Sunni-Shia conflict should be sought both in the historical conditions of the emergence and evolution of Islam, its religious and dogmatic foundations, and in the political situation that developed in Islamic countries during historical development. Attention is drawn to the fact that the Sunni-Shiite conflict began in the 7th century, when, as a result of the internecine struggle for power after the death of Muhammad, two main branches of Islam, Sunnis and Shiites, were formed. The fundamental religious and dogmatic difference between these directions lies in the different attitude of their representatives to tradition. Particularly, Sunnis call for strict adherence to the Koran and Sunnah, defining dissenters as "those who are wrong." In their turn, Shiites introduce into tradition, additionally to the Koran and Sunnah, the legends and sayings of the caliph Ali (Akhbar) and teachings about imams – spiritual leaders of the community. In the history of the Sunni-Shia conflict, 5 periods can be distinguished, which differ in the intensity of the intra-Islamic conflict, the influence of external factors, and politicization. The actual history of the Sunni-Shia conflict convincingly proves that political factors played a significant role in its evolution, which in different historical periods, on the one hand, influenced this conflict, on the other hand, the factor of Sunni-Shia confrontation was used by various political forces to resolve their own interests. Today, the Sunni-Shiite conflict has become an important international political factor that significantly affects both the general geopolitical situation in the Arab-Muslim region and the international policy of modern Islamic countries.*

Key words: *Sunni-Shiite conflict, Islam, Islamic world, Arab countries, politics.*